

sociologie in het werk van quack (I)

Bart van Heerikhuizen

Wie beweert, dat de ontwikkeling van het denken over samenlevingsproblemen en de ontwikkeling van de industrialiserende natie-staten in de negentiende eeuw op velerlei wijze verbonden processen waren, mag geen aanspraak maken op originaliteit(1). Sociologen, die de geschiedenis van hun vak onderzochten en daarbij de verworvenheden van die wetenschap niet ongebruikt lieten, hebben al vaak op dergelijke verbanden gewezen. Ook voor een goed begrip van de *Nederlandse* sociologie is het daarom noodzakelijk zich een duidelijk beeld te vormen van deze samenhangen. Tot dusverre is hieraan echter weinig aandacht besteed. Behalve J.A.A. van Doorn in *Beeld en Betekenis van de Nederlandse sociologie* zijn er geen sociologen geweest die de ontwikkeling van sociologisch getinte denkbeelden ten tijde van Nederlands betrekkelijk late industrialisering hebben bestudeerd. Het is een zeer uitgestrekt, maar vrijwel onontgonnen gebied gebleven. In dit artikel kan ik slechts een hoekje van dat terrein verkennen.

Het werk van Mr. H.P.G. Quack zal in wat volgt centraal staan. Die beperking tot het oeuvre van één persoon zou aanleiding kunnen geven tot misverstanden. Men zou kunnen menen dat hier eerherstel wordt geëist voor een ten onrechte vergeten *founding father* van de Nederlandse sociologie, een man die eigenlijk internationale faam toekomt. Dat is niet de bedoeling. Hoewel Quack een indrukwekkende en kleurrijke figuur was zijn de sociologische ideeën, die hij uiteenzette niet van internationale allure. Naast de "klassieke sociologen", die in de negentiende eeuw in Engeland, Duitsland en Frankrijk naar voren traden, bleef Quack een figuur van het tweede plan.

Daar staat tegenover dat hij *in Nederland* behoorde tot de zeer weinigen, die men achteraf met recht als "socioloog" kan aanduiden. Ik zal dat in een volgende paragraaf uitvoerig toelichten. Op sociologisch gebied had Nederland in de negentiende eeuw minder te bieden dan sommige omringende landen en onder die omstandigheden was Quack hier één van de beteren.

Nederlands relatief late industrialisering had bovendien tot gevolg dat mensen, die nadachten over de implicaties van die ontwikkeling telkens over vraagstukken schreven, die in andere landen al veel eerder voorwerp van bespiegeling waren geweest. Voor de studie van problemen van het samenleven, die destijds

in Nederland voor het eerst zichtbaar werden, lag, om zo te zeggen, al een indrukwekkende vreemdtalige literatuur gereed. Deze buitenlandse werken werden door iemand als Quack gretig gelezen. Het was in deze situatie moeilijk om originele sociologische ideeën te presenteren. Quack slaagde daar dan ook niet in.

Een andere vertekening, die soms optreedt wanneer het werk van één auteur uitvoerig wordt behandeld, is dat de suggestie wordt gewekt dat zo'n figuur "zijn tijd representeerde". Het zou verkeerd zijn te menen dat Quacks geschriften "het" sociologisch denken in de tweede helft van de negentiende eeuw vertegenwoordigen. Die sociologische ideeën kan men in allerlei vormen en in sterk uiteenlopende oeuvres vinden: bij orthodoxe conservatieven en bij radicale liberalen, bij journalisten en bij juristen, bij een man als Thorbecke, maar ook bij iemand als Multatuli - misschien wel Nederlands beste socioloog. Men moet dit artikel zien als een fragment uit een meer omvattende studie, die nog niet bestaat.

Een onderzoek naar de geschriften van Quack - zijn academische verhandelingen, maar ook zijn *Herinneringen* - levert "intieme kennis" op over de problemen, waarmee iemand te maken kreeg, die rond 1870 streefde naar beter inzicht in wat zich in zijn sociale omgeving afspeelde. Quack schreef soms erg openhartig over die moeilijkheden en omdat hij in zijn dagelijks leven nauw betrokken was bij de snelle sociaal-economische veranderingen in Nederland, kan men bij hem de invloeden van die veranderingen op zijn sociologische visie proberen na te gaan. Dat, en niet zijn representatiefheid of uitnemendheid, maakt hem tot een schrijver, wiens werk de aandacht verdient van wie zich voor de geschiedenis van de sociologie in Nederland interesseert.

Quacks sociologische ideeën overheersen in dit stuk, maar niet in zijn eigen geschriften. Hij schreef zelf geen overzichtsartikel, waarin hij zijn opvattingen op sociologisch gebied systematisch uiteenzette - systematiek was trouwens allerm minst zijn *fort*. Ik heb daarom telkens de opmerkingen met een "hoog sociologie-gehalte" uit zijn stukken gelicht en zo geprobeerd om een "sociologie à la Quack" te construeren. Omdat in deze studie Quacks sociologische denkbeelden méér aandacht krijgen dan het geval is in andere aan hem gewijde geschriften, is het mogelijk om aspecten van zijn werk te belichten, die tot nu toe enigszins in de schaduw bleven.

In beschrijvingen van Quacks denkbeelden zullen moderne sociologische begrippen worden gebruikt. Ik wil er bij voorbaat op wijzen dat die woorden vaak thuis horen in een hedendaags sociologische termenapparaat en dat ze soms een wat anachronistische indruk maken. In Quacks artikel "Staat en maatschappij" kan men nergens lezen dat de maatschappij "relatief autonoom" is ten opzichte van de staat, maar toch is dat naar mijn idee een redelijke "vertaling" van wat onder andere in dat stuk wordt betoogd. Ik heb gepoogd de ideeën die ik soms wel moest "vertolken" geen geweld aan te doen; om de lezer in staat te stellen dat te con-

troleren heb ik veel citaten opgenomen van Quack zelf.

Gedurende zijn gehele leven was Quack een veelzijdig publicist. In dit verband interesseert mij vooral wat hij schreef, toen hij, van 1868 tot 1877, hoogleraar in de economie was te Utrecht. Toch heb ik geregeld melding gemaakt van ideeën, die Quack verdedigde in latere levensjaren. Dit leek mij geoorloofd, omdat er geen caesuur bestond tussen een "jonge" en een "oude" Quack. Men kan eventueel spreken van een "onrijpe" Quack, wanneer men de auteur van het proefschrift uit 1859 op het oog heeft. Maar de hoogleraar, die rond 1870 Utrechtse studenten onderrichtte had zich een aantal denkbeelden gevormd, die hij de rest van zijn leven zou blijven verdedigen. Hij werd wat matter, gereisigerder, sceptischer, maar inhoudelijk gezien vertonen zijn ideeën een opmerkelijke continuïteit. Men mag daarom naar mijn mening de geschriften uit verschillende levensfasen beschouwen als aanvullingen op elkaar.

Omdat in het betoog vaak gebruik gemaakt zal worden van gegevens over zijn leven, zal ik om te beginnen enkele hoofdpunten vermelden uit zijn biografie.

Leven van Quack (2).

H.P.G. Quack werd op 2 juli 1834 in Zetten geboren. In 1839 verhuisde het gezin naar Baarn, waar Quack de lagere school bezocht. In zijn autobiografie zegt hij dat de Parijse gebeurtenissen van 1848 op hem als veertienjarige een grote indruk maakten en dat hij onder andere daarom aan zijn ouders vroeg om te mogen gaan "studeren". "Ik stond onder den invloed van de stemmen van den dag, die mij opriepen om langs de best mogelijke wijze de zaken van staat en maatschappij te begrijpen". (1913, p. 13). Na enige strubbelingen - zijn moeder had hem liever het zakenleven zien ingaan - mocht Quack naar het Amsterdamse gymnasium, "toen nog op het Singel bij den Heiligenweg". Na een moeizame start ontpopte hij zich als een goede leerling. In dezelfde tijd raakte hij ook betrokken bij het wereldje van Amsterdamse bohémiens, dichters en schrijvers. In de vacaties werd hij dikwijls door zijn ouders "uitbesteed" aan een bejaarde neef, die een Bilderdijs-achtig conservatisme beleed. Hier leerde Quack het milieu kennen waar men "een grooten haat koesterde jegens Thorbecke, waar de afstand tussen sociaal hoog- en laaggeplaatsten "zeer vast in't oog" werd gehouden en waar men meende "te zijn en te blijven 'ancien régime'" (1913, p.20-21).

In 1833 ging Quack rechten studeren aan het *Atheneum Illustré* te Amsterdam. De examens en de promotie moest hij in Utrecht doen, want daarvoor bestond in Amsterdam toen de mogelijkheid nog niet. Twee hoogleraren, die tezamen de hele faculteit der rechten en staatswetenschappen uitmaakten, Jeronimo de Bosch Kemper en Martinus des Amorie van der Hoeven, kregen in deze tijd een grote invloed op zijn denken. Hoewel zij sterk van elkaar verschilden waren er twee overeenkomsten, die indruk maakten op de jonge Quack: beide namen een zeer kritische

houding aan jegens het liberalisme en beide pleitten voor iets dat Quack steeds aanduidt als "Gemeenschap". Dat is een moeilijk te omschrijven begrip, omdat het bij van der Hoeven een diep-religieuze betekenis bezat, terwijl het bij Kemper directer verwees naar een samenleving, waarin harmonie en verzoening leidende beginselen waren. In het werk van Quack bezit de term verschillende betekenissen, zoals later zal blijken, maar het voornaamst is de versie waarin het een mystiek-religieus geladen maatschappelijk ideaal verwoordt: een samenleving gebaseerd op samenwerking (1913, pp.48-49; 51-52).

Quack promoveerde op een studie over het staatswezen in de veertiende eeuw, een boek waarin niet alleen het onderwerp maar ook de soms overlappende stijl tonen hoe sterk de invloed van de romantiek op hem was.

In 1860 werd Quack adjunct-commies bij de Haarlemse griffie. Men plaatste hem daar op de afdeling statistiek. Quack toonde weinig talent voor het werken met cijfers (dat is tenminste de mening van Barents, p. 19). In deze tijd legde hij de basis voor levenslange vriendschappen met Conrad Busken Huet en J.T. Buys. Van de laatste nam hij het hoofdredacteurschap van een Haarlems weekblad, *Het Zondagsblad*, over. Een jaar later werd hij secretaris van de Kamer van Koophandel in Amsterdam. Daar voerde hij onder meer een felle campagne voor de doorgraving van "Holland op zijn Smalst": het Noordzeekanaal. Ook schreef hij over de grote voordelen, die een door de staat aangelegd spoorweginet zou opleveren. Hij raakte bevriend met Potgieter en trad in december 1863, samen met Buys en Huet, toe tot de redactie van *De Gids*. Voor dat blad schreef hij "Politieke Overzichten" over de buitenlandse politiek.

In 1863 verhuisde Quack naar den Haag om secretaris te worden van de Exploitatie-maatschappij van de Staatsspoorwegen. Tot 1868 bleef hij hier werkzaam. In 1865 trouwde hij met Thérèse van Heukelom, een huwelijk dat kinderloos bleef.

Het was de Bosch Kemper, die ervoor zorgde dat Quack in 1868 gevraagd werd voor een professoraat in de economie in Utrecht. Quack accepteerde en maakte een enigszins spectaculaire entrée door als vierendertigjarige een inaugurele rede te houden, "Staat en Maatschappij", waarin hij zijn bezadigde aanstaande collega's verraste met een lofrede op wat hijzelf de "maatschappelijke ketterijen dier dagen" noemt (1913, p. 170). Zijn stelling "dat de staat stoffe en inhoud ontvangt van de maatschappij" was lijnrecht in tegenspraak met de destijds heersende opinie, zoals ik in de volgende paragraaf zal tonen. Quack ging colleges geven over staatkundige geschiedenis, economie en statistiek. In deze colleges ontvouwde hij, als we zijn mémoires mogen geloven, de ideeën, die hij de rest van zijn leven op velerlei wijze zou verwoorden en waarvan de sociologische implicaties hier van belang zijn. Quack werd rector-magnificus van de Utrechtse universiteit en zijn rectorale rede uit 1875, "Bouw en samenstel der maatschappij" is in dit

verband van grote betekenis. Om zijn weinig indrukwekkende hoogleraarssalaris wat aan te vullen, schreef Quack wekelijks een artikel over buitenlandse politiek voor de NRC. Het waren alweer financiële zorgen, die hem er in 1877 toe brachten het professoraat te verwisselen voor het secretariaat van de Nederlandse Bank. Deze stap werd hem door verschillende vrienden kwalijk genomen, maar Quack verdedigde zich onder meer met het argument dat hij geld nodig had om boeken te kunnen kopen van socialistische schrijvers: de Saint-Simonisten, de Fourieristen, Owen e.t.q. Er bestond nog geen IISG, universiteitsbibliotheken schaften geen "subversieve" literatuur aan (3) en van het geld, dat men als professor verdiende, waren zulke antiquarische boekjes niet te betalen.

Sinds 1874 liep Quack al rond met het plan om een groot werk over de socialisten te schrijven. Hij had in dat jaar een serie zogenaamde "vrije colleges" over hen gegeven en die waren - om zijn eigen woorden te gebruiken - "een gebeurtenis van den dag" geweest. Hij schrijft er in zijn *Herinneringen* over: "Ik zag naast mijn studenten Donders, Beets, predikanten, eenige officieren die mij van ouds een goed hart toedroegen, ingenieurs en industrieelen, derwaarts hun stappen richten. De stad hield er zich mede bezig." (1913, p. 286). In 1875 verscheen het eerste deel van *De Socialisten* en Quack wilde nu een grote studie aan hen gaan wijden. Daarvoor had hij tijd en geld nodig. Het geld kwam er, want het secretariaat van de Nederlandse Bank was bepaald geen slecht betalende betrekking, maar er bleef Quack niet veel tijd over om te werken aan zijn boek. Dat veranderde toen hij in 1885 een stapje terug deed door het secretariaat vaarwel te zeggen en toe te treden tot het directorium van de Nederlandse Bank. Het zedelijke werk over de socialisten, Quacks *magnum opus*, werd in 1897 voltooid, al bleef Quack volgende drukken zeer nauwgezet bijwerken. Dat wil zeggen dat hij zo'n kwart eeuw besteedde aan het schrijven van dit boek.

In deze jaren woonde Quack weer in Amsterdam, eerst op de Turfmarkt (de secretaris diende naast het bankgebouw te wonen) en later op de Keizersgracht, nummer 610. Hij wist in deze periode een imposante reeks commissariaten en bestuursfuncties op zijn naam te brengen. Zo was hij tussen 1877 en 1891, het jaar waarin hij overleed, niet alleen secretaris, later directeur en nog later commissaris van de Nederlandse Bank, maar hij voorbeeld ook president-commissaris van de Koninklijke Stoomboot Maatschappij, president-commissaris van de Maatschappij tot Exploitatie van de Staatsspoorwegen en ook bekleedde hij de functie van algemeen voorzitter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, voorzitter van de Stichting Rembrandt-Huis en voorzitter van de kiesvereniging "De Grondwet".

Van 1885 tot 1894 vervulde Quack het ambt van buitengewoon hoogleraar in de economie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij had vooral als taak om het "sociologisch gedeelte" van dat vak te doceren. In zijn colleges behandelde hij de socialisten, die hij in zijn boek beschreef, verder sprak hij over politieke

М. П. Г. Гуаш

en maatschappelijke consequenties van de Franse revolutie en in de derde plaats gaf hij lessen over de arbeidswetgeving in Engeland, Duitsland en Frankrijk. Zijn colleges werden slecht bezocht.

In 1907 verscheen het eerste deel van Quacks *mémoire's*, in 1910 een tweede, beide in particuliere edities. Pas in 1913 kwam er een handelseditie van deze *Herinneringen*. Ze tonen Quack als een man, die zich uitstekend thuis voelde in een genre, dat in het Nederlands taalgebied helaas door weinigen is beoefend. De portretten van de 19de eeuwers, die Quack ontmoette, maken het boek tot een interessant tijds-document. Sommige van die portretten heeft Quack veel verder uitgewerkt in essays, die hij aan enkele van zijn meest prominent tijdgenoten wijdde. Ik noem de stukken over de Bosch Kemper, Gerrit de Clerq, Buys, Huet, Vreede, Bosboom-Toussaint, en zijn boek over van der Hoeven. Zijn historische monografieën (bij voorbeeld over "Port-Royal"), zijn meer sociologische werk (waarvan vooral zijn stukken over de "Zwijndrechtse nieuwlichters" genoemd moeten worden), zijn portretten van tijdgenoten en zijn beschouwingen over politieke vraagstukken verschenen meestal eerst in een tijdschrift (vaak: *De Gids*) en kwamen later gebundeld uit. Er zijn vier van zulke bundels verschenen en de eerste, *Studiën op sociaal gebied* uit 1877 bevat de stukken, die hier het meest om aandacht vragen.

Op 6 januari 1917 overleed Quack.

Sociologische elementen in Quacks werk.

Contracttheorieën, volgens welke in een grijs verleden door individuen een sociaal verdrag was gesloten, waren naar het oordeel van Quack ver bezijden de waarheid (4). De wetenschap der maatschappij, door Comte sociologie genaamd, leerde ons dat men niet moest uitgaan van het individu om vervolgens een half-mythische oorsprong voor de sociale band te construeren, maar dat men moest *uitgaan* van sociale verbanden. "Er is nooit geweest een massa éénheden, maar dadelijk een band, een band dien wij niet kozen, maar waarin de menschen zich vonden. De opvatting, die de menschen zou willen gelijkstellen met een hoop atomen, een onbewerktuigde massa, aan stuifzand gelijk, dat door de winden her- en derwaarts kan worden gevoerd, is historisch zoo onjuist mogelijk" (1877: p.35). Deze gedachte ontleende Quack aan de colleges van de Bosch Kemper (1913, p. 54) en verder aan *Social Morality* van Frederick Denison Maurice, een in 1869 verschenen boek dat grote indruk op hem moet hebben gemaakt (5).

Individuen zijn, vanaf het begin der tijden, interdependent geweest, maar de manieren waarop en de mate waarin ze onderling afhankelijk zijn, worden steeds ingewikkelder en tegenwoordig heeft men vaak te maken met weinig voor de hand liggende samenhangen. "De groote les is hier, dat op dat uitgebreid vlak der maatschappij alles van elkander afhangt. De maatschappij is een uiterst gecompliceerd weefsel (...) Alles hangt daarin, langs een netwerk van saâmgestelde verbindingen, van de meest

verwijderde feiten of handelingen af. (...) Gelijk Uw tanden, waarde hoorder, aan tafel knarsen, omdat op Zante de sorteerd-ers van krenten steentjes in de voorraad hebben gelaten(...) zoo oefent op dat elastieke veld der maatschappij de minste drukking op één deel, haar invloed uit op de geheele uitgestrektheid". (1877, pp.46-47). Quack wijst erop dat "elk individu is op allen verwezen" en hij illustreert dat als volgt: "Omdat Amerika de quaestie van de slavernij wilde uitvechten, daarom moesten de katoenarbeiders in Engelsch Lancashire honger lijden. Omdat de suikermarkt in Londen eenige centen daalde, werden de suikerjongens op straat gezet. Omdat de staatslieden geweldige oorlogen laten voeren, is er voor de arbeiders weinig kans om op normale wijze goedkope woningen te bekomen. Omdat Uw bureu huwen en veel kinderen krijgen, worden uw landerijen steeds meer waard" (1877, p. 47). Zo probeerde Quack in zijn rectorale rede de toehoorders te doordringen van het feit "dat alles in de maatschappij op elkander inwerkt. Alles werkt op alles; alles weerspiegelt zich in alles"

Quack zag dat deze afhankelijkheden "even zoo zeker soms betrekkelijke rampen als voordeelen" teweeg brachten. Bovendien erkende hij: "Voorshands is er door dat gecompliceerde van alle toestanden, bij de gebrekkige kennis der gevolgen van alle maatschappelijke verschijnselen, nog weinig kans om tot een werkelijke sociale wetenschap te geraken".

Die wetenschap moest volgens Quack beter ontwikkeld worden. Omdat de interdependenties, die hij wilde onderzoeken, een veel ruimer gebied overspanden dan het door de economen bestudeerde terrein, vond hij dat die economie eigenlijk onderdeel zou moeten worden van deze maatschappijwetenschap, een visie die men ook bij de Bosch Kemper kan vinden. Quack was van mening "dat de economie toch eigenlijk slechts een tak van de wetenschap der maatschappij, der sociologie, is", en hij hoopte dat eens de economie "de waardige dochter der sociologie" zou blijken te zijn (1877, p.48).

Zo ver was het nog niet. De economen lieten zich door een onsociologische benadering telkens op dwaalsporen zetten: "De wetten van productie en distributie der rijkdommen kunnen waarlijk niet bestudeerd worden buiten de maatschappij om. Andere tijden, andere vormen van productie. Het verschil der motieven bepaalt hier alles. De economen, lettende op onze tijdkring, hebben als éénig motief van productie het eigenbelang, de concurrentie, genomen, niet lettende dat in vroegere vormen der maatschappij, hier de godsdienst, dáár de gemeenschap, tot voortbrenging van goederen leidde". (6).

Dit was een belangrijk punt van kritiek, waarmee Quack de liberale economen kastijde: zij meenden dat een aantal zeer abstracte beginselen geldig was voor alle maatschappijen, in verleden, heden en toekomst, maar dat was volgens Quack een schandelijke miskennis van alles wat specifiek was aan samenlevingen op verschillende plaatsen en in verschillende tijden. (7); Deze

economen hadden nog altijd niet de fout ingezien van "de franse economisten, die, 't voorbeeld van den voortreffelijken Turgot niet willende volgen, het absolute zochten en dat absolute meenden te vinden in het generaliseeren van één bepaalden, en nog wèl van den tegenwoordigen vorm der maatschappij. Zij maakten een quasi-eeuwige wetenschap van tijdelijke regels op een gegeven oogenblik: een bijbel met lessen van slechts één tijdvak" (1877, p. 45).

Ook in *De Socialisten* wordt de lezer, meteen in de inleiding tot het eerste deel al, met kritiek op de heersende richting in de economie geconfronteerd. Hier echter gelooft Quack dat sommige economen hun tekorten beginnen in te zien: "Dit staat echter vast, dat ook de Economisten beginnen te begrijpen dat, zonder een ijverige studie der sociologie, hun eigen wetenschap min of meer in de lucht hangt". (1921(I), p.12).

Hij had ook andere bezwaren tegen het "doctrinaire dogmatisme" van de liberale economen. Zo verweert hij hen dat ze het begrip arbeid opvatten als koopwaar, die op de markt kwam en als zodanig viel onder de wetten van vraag en aanbod. Quack was het daar niet mee eens en stelde er tegenover: "Arbeid is een stuk van het menscheijk leven, een levens-uiting van een vrije persoonlijkheid: arbeid kan niet worden afgezonderd van den persoon" (1921, p. 6); Een "gewone" waar kan kortere of langere tijd in voorraad blijven, maar "de arbeid van heden kan niet na heden nog worden verkocht, want morgen zal zij opgehouden hebben te bestaan". Zo zijn er nog andere redenen om arbeid als men deze *per se* wil beschouwen als een waar, dan toch in elk geval op te vatten als een waar van een zeer uitzonderlijk soort.

Een ander bezwaar van Quack betrof het feit dat de liberale economen het economisch leven poogden te reduceren tot het individueel najagen van een welbegrepen eigenbelang. Egoïsme en concurrentie waren volgens Quack voor deze theoretici de voornaamste drijfveren, waarmee de econoom rekening moest houden. Maar tegenwoordig, zo meende Quack te bespeuren, ontstond er meer aandacht voor "het gemeenschapsgevoel": het samenvoegen van middelen om tezamen één doel te bereiken: de associatie, de communauteitsgedachte, de coöperatie. In zijn boek bestudeerde Quack verschillende van deze samenwerkingsvormen, waarover hij schreef: "Al die vormen zijn de draden te noemen van een goed socialisme, ingeweven in het maatschappelijk kleed" (1921, p.9).

Quacks felste kritiek trof echter het bekende *adagium* der "klas-sieke" economen: *laissez-faire, laissez-passer*. Ook tegen die leus ontstond nu verzet: "Eerst allengs begon men te zien dat absolute vrijheid niet veel beteekende voor hen, die geen mid-delen hadden om van die vrijheid gebruik te maken". Vrije concurrentie bleek op vrijheid voor de rijken neer te komen, "op overmacht van de door de geschiedenis (het verleden) ontwikkelde bezitsverhoudingen, ten nadeele van den arbeid die niets

bezat". Daar werd gelukkig steeds vaker tegen ingebracht dat soms de staathuishoudkundigen wel *moesten* ingrijpen en dat hun taak dan was: "een beschutting der economisch zwakkeren tegenover de sterkeren" te bieden. Daartoe was echter "een positief ingrijpen van den staat in sommige economische vraagstukken" noodzakelijk en om dat te kunnen accepteren, moesten de economen zich om te beginnen losmaken "van het denkbeeld dat inmenging van den staat op het terrein der economie op zichzelf reeds schadelijk werkte". (1921, p.9-10).

Deze opvatting hing samen met een problematiek, die Quack vanaf de tijd, waarin hij zijn proefschrift schreef tot in zijn laatste levensjaren heeft beziggehouden en die hij aanduidt als de kwestie van *staat en maatschappij*. De eerste stelling bij zijn proefschrift toont het belang dat hij in 1859 al aan dit vraagstuk toekende:

"De quaestie van de onderscheiding (niet afscheiding) van *staat en maatschappij* en over de dien ten gevolge voorgeslagen splitsing in de staatswetenschappen door van Mohl en anderen, wordt volgens ons met juistheid aangewezen in deze woorden van Littré: 'Comme il est certain que l'état est postérieur à la société, et que c'est la société qui a fait l'état, et non pas l'état la société, il est certain aussi que la société garde toujours son droit de priorité et sa prérogative créatrice, qu'elle fait valoir aux grandes époques. L'état suit le mouvement ascensionnel de la société'". (1859, p.318).

Deze gedachtegang vindt men terug in Quacks Utrechtse inaugurele rede, "Staat en Maatschappij". Hier wist hij zijn medeprofessoren tegen zich in het harnas te jagen met de opmerking dat "de staat steeds stoffe en inhoud ontvangt van de maatschappij (...). De mensch is toch niet alleen lid van een bepaalden staat (...) hij is ook lid van een volkssam, heeft geslachtsbetrekkingen, behoort tot de goeden of niet, arbeid in deze of genen zin (...)" (1877, p. 18). Juist met betrekking tot de vraag hoever de invloed van de staat zich diende uit te strekken riepen socialist en liberalen elkaar hun wel zeer verschillende parolen toe. "Maar welke ook de resultaten zijn waartoe men komt, welke ook de overdrijvingen waarin men vervalt, dit is zeker, dat het staatsleven in zijn ontwikkeling telkens als het ware gevoed wordt uit de maatschappij". (1877, p.19)

Juist het begrip "maatschappij" krijgt bij Quack zijn helderste contouren als hij het, polemiserend tegen de liberalen, contrasteert met het begrip "staat". Iemand als Busken Huët bij voorbeeld begreep (in tegenstelling tot Potgieter) dat *dít* de kern van het betoog was (8). In het begin van zijn toespraak schrijft Quack over de familie, de standen, de volkswelvaart, de godsdienstige verbanden, de mate van beschaving, de gemeenten, provincieën en stammen: het zou de inhoudsopgave kunnen zijn van een 19e eeuwse handboek voor eerstejaarsstudenten in de sociologie, indien iets dergelijks toen had bestaan. In deze passage wordt duidelijk wat Quack ziet als "maatschappij": alle verschijnselen in het menselijk samenleven, die in zekere

mate een eigen structuur bezitten (Quack spreekt van "een eigen leven en ontwikkeling"), en die slechts zijdelings of in het geheel niet deel uitmaken van het staatkundig leven. Met nadruk stelt hij dat al deze verschijnselen, ook al behoren ze niet echt tot de politieke sfeer niettemin "hun eigen gang" gaan, "een geheel van het staatsbegrip onafhankelijk bestaan" hebben, dat "organisch op zich zelf staand" is. Over dat geheel schrijft Quack: "Te zamen vormen nu die toestanden wat wij noemen: de maatschappij." (1877, pp.2-7).

Hoewel Quack de autonomie van het maatschappelijk leven ten opzichte van de staat tot leidraad van zijn rede maakte, was die autonomie toch beperkt. Wanneer immers de staatslieden zich niets gelegen lieten liggen aan wat zich in de maatschappij voordeed en een beleid voerden dat steeds "strijdiger" werd met ontwikkelingen in de samenleving, dan dreigde er een diepgaande ontregeling van *beide* sferen: revolutie. Quack vond dat men een zo gevaarlijke incongruentie tussen staat en maatschappij moest tegengaan en daarom stelde hij zich de ideale staat voor als één waarin de politici de maatschappelijke ontwikkelingen in hun beleid trouw volgden. Deze volgzaamheid was iets heel anders dan het onthoudingsidee van liberalen, die een "policie-staat" of "nachtwakersstaat" wensten. Quacks ideale staatslieden moesten het sociale gebeuren scherp observeren en alert reageren op de prilsten tekenen van nieuwe ontwikkelingen. Dit was problematisch omdat - zoals eerder werd opgemerkt - de kennis over die ontwikkelingen volgens Quack veel te wensen overliet. Daarom was de arbeid van de beoefenaren der maatschappijwetenschappen zo belangrijk. Men krijgt de indruk dat Quack al een beeld van wat nu *beleidssociologie* heet voor ogen zweefde, toen hij jaren later, in zijn Amsterdamse inaugurele rede, zei: "Want wat of de staatslieden doen of niet doen, de Maatschappij gaat haar gang en loopt haar ontwikkeling af. Doch van het grootste belang is het voor de telkens levenden, dat die ontwikkeling niet iederen keer wordt gestoord door der menschen onverstand. Wij moeten dus zorgen de wet der beweging der maatschappij te begrijpen en te volgen. Volgen wij die niet, dan zal op ieder tijdsgewricht de nieuwe phase der maatschappij eerst met veel smart zich uit den ouden toestand kunnen ontwikkelen. Daarom, daarom vooral, is het nodig dat de ouderwetsche regeeringspolitiek zich vervormt in een sociale politiek. Maatschappelijke revolutie is te voorkomen, wanneer men de evolutie begrijpt. Maar de golvende lijnen der maatschappij moeten dan ook waargenomen en gezien worden. Dan eerst kan men ze volgen". (1886, p. 19; zie ook 1886, pp.7-8).

Het waren niet alleen de sociologisch geschoolde economen bij wie de verantwoordelijke politici het oor te luisteren moesten leggen. Om inzicht te krijgen in wat zich in de samenleving afspeelde en om mogelijk revolutionaire dreigingen zo onvertekend mogelijk onder ogen te kunnen zien, was een warme belangstelling voor de schriften der socialistische schrijvers noodzakelijk. In dit opzicht was Quack niet zo buitengewoon

origineel - er waren wel meer economen die vonden dat de socialisten een aantal denkers hadden opgeleverd, die meer produceerden dan opruijerij - maar Quacks opinie dient hier met nadruk te worden vermeld, omdat niemand de geweldige consequentie trok, die hij voor zijn rekening nam: gedurende zo'n 25 jaar werkte hij aan het oeuvre, waarin de werken der socialisten breedvoerig werden besproken: *De Socialisten*. Hier ligt zijn voornaamste verdienste: hij introduceerde in Nederland het werk van deze schrijvers binnen de muren van de universiteit. Al behoorde Marx niet tot zijn favorieten, hij wijdde een uitvoerige beschouwing aan hem in zijn boek en in zijn colleges sprak hij over zijn theorieën. Saks schrijft daarover: "Door hem is voor 't eerst *Das Kapital* waarvan het eerste deel pas was verschenen, behandeld, kritisch weliswaar - hij zag er, natuurlijk, dadelijk de grote gebreken van! - maar toch onder de waardeerende erkenning dat het oplossingen aan de hand deed en uitzichten opende, die in de officiële economie niet waren te vinden". (Saks, p. 112). Toen Marx in 1872 het vijfde congres van de Eerste Internationale te 's-Gravenhage bezocht, toog de Utrechtse hoogleraar naar "het onogelijk zaaltje in de Lombardstraat" om het fenomeen in levenden lijve te kunnen aanschouwen. P.J. Bouman merkte over dit bezoek op: "Hoeveel historici of economen waren er destijds, die oog hadden voor de merkwaardige figuur van Marx of beseften welk een macht de "Internationale" in het moderne Europa vertegenwoordigde, ten goede of ten kwade? Het overgrote gedeelte van intellectueel Nederland, geheel onbekend met de ontwikkeling der arbeidersbeweging was het volkomen eens met de schimpende pers. Zo schreef het *Dagblad voor Zuid-Holland* en 's-Gravenhage toen het congres der Internationale uiteenging: 'De desinfectie der residentie kan een aanvang nemen'" (Bouman, p. 14).

In de inleiding tot *De Socialisten* noemde Quack de socialistische stelsels "de droomen van fantasten over sociologie" en hij voegde daar aan toe: "Maar het is goed ook de illusies, ook de hersenschimmen der menschen op dit gebied te kennen" (1921, (I) p.12). Toen hij echter in zijn *Herinneringen* over de laatste jaren van zijn Utrechtse professoraat (en dus over de eerste jaren van zijn werk aan *De Socialisten*) schreef, was hij veel positiever: "Zou er zelfs - zoo vroeg ik mij-zelf af - geen brug te bouwen wezen, om de studie der economie te verbinden aan die van het socialisme? Zouden niet de economische stroomingen der 19e eeuw breeder en ruimer golfslag hebben verkregen, wanneer de ontwikkelde kringen hadden kunnen goedvinden ook van de socialistische denkbeelden van een Saint-Simon, Fourier en anderen kennis te nemen, in plaats van ze te bespotten, of uitsluitend aan de lagere klassen ten buit te laten? Die denkbeelden der socialisten hadden voor mij, op mijn standpunt van het geloof in een transformatie der maatschappij, nog een gansch andere dan bloot historische waarde" (1913, p. 285).

Zo kwam Quack ertoe de werken der socialisten te gaan verzamelen (hetgeen een moeilijk en kostbaar karwei was), te bestuderen, en zijn bevindingen neer te schrijven in de bekende zes

dikke delen. Quack heeft er meer dan wie ook toe bijgedragen dat de ideeën der socialisten hier voor het eerst in de kringen der "beter gesitueerden" bekend raakten als gedachten, die ernstige studie ten volle verdienen.

Dat neemt niet weg dat Quack uiterst gereserveerd stond tegenover de meer militante vormen van dat socialisme en met name voor het denken van Karl Marx bijzonder weinig sympathie voelde.

Quacks artikelen kenmerken zich verder dikwijls door een grote nadruk op het belang van nauwgezette observatie van alles wat mogelijkwerijs zou kunnen bijdragen tot beter inzicht in de vraagstukken "op sociaal gebied".

"Ik heb op den voorgrond willen stellen", schreef hij in de "Voorrede" tot de *Studiën op sociaal gebied*, dat in den kring der staatswetenschappen alles neêrkomt op zien en op observeren. Elk hoekje van het leven, elk verschijnsel in het geestesbestaan der menschen, zoodra dat invloed heeft op het gedrag der anderen, elke waargenomen levensgewoonte of plooi, is niet slechts belangwekkend, maar kan ons nuttiger zijn dan het lezen van allerlei geschriften. Eén rid in een tramway - stel dat gij in een groote stad als Weenen door de volks-wijken zoo rijdt, geeft meer kijkjes in het werkelijke leven dan honderd bladzijden" (1877: p.V). Het observeren was de beste remedie tegen de "lossen blinddoek" die "onze dagelijkse routine" ons "voor de oogen" hield en voor wie de maatschappij wilde bestuderen gold dat *a fortiori*: "Juist op dat sociaal gebied schijnen de toongevende partijen niet buiten hun eigen cirkel en gewonen gezichts-einder te willen gaan" (9).

Het zou echter onjuist zijn om Quack vanwege zijn aansporingen tot goed kijken als een typische positivist te beschouwen, want de begrippen "empirisme" en "materialisme" hebben bij hem vaak een negatieve klank. De idealistische leerling van van der Hoeven moest niets hebben van de "ervaringswijsbegeerte", die in ons land werd gepropageerd door de filosoof Mr. C.W. Opzoomer, Quacks collega en grote tegenspeler in zijn Utrechtse periode. Barents schrijft over hem: "Wat bij Martinus (des Amorie van der Hoeven) verhevenheid, levende mystiek was, was bij Opzoomer - men sla er zijn geschriften slechts op na - laag-bij-de-grondse ervaringswetenschap, een extreem empirisme, waaruit geen hogere gedachtenvlucht ontwikkelde, en een verdorde tevredenheid met het met-de-hand-grijpbare" (Barents, p. 81).

Quacks terughoudendheid t.o.v. dit soort empirisme belette hem allermint om het belang van de wetenschap der statistiek te onderkennen. De colleges van de Bosch Kemper, enthousiast statistiek-bepleiter en oprichter (in 1849) van de "Vereeniging van Statistiek" en zijn jaar op de statistiek-afdeling van de Haarlemse griffie, hadden Quack van de betekenis van de statistiek voor de kennis van de maatschappij overtuigd. De statistici hebben "zekere vaste regelen meenen op te merken, waarin de handeligen en daden der menschen zich bewegen" (1877, p.35). Quack doelde met die opmerking vooral op de "sociale physica"

van Quetelet, wiens voornaamste inzicht hij samenvatte in de zin: "schijnbaar bewegen zich de handelingen der menschen willekeurig, maar inderdaad gaat alles volgens gestelde wetten". Hij parafraseerde een opmerking in Quetelets *Sur l'homme et le développement de ses facultés - Essai d'une physique sociale*, toen hij schreef: "De misdaden en misdrijven in een maatschappij schijnen daden van impulsie, van hartstocht, en toch is het jaarlijks wederkomende cijfer zo regelmatig, dat het haast gelijkij als of men een budget betaalt; elke misdadiger wordt in de ogen van hem, die lang op de cijfers heeft getuurd, eenigszins het werktuig, dat voortbrengt, wat de maatschappij aan kwaad in kiem in zich bevat" (1877, p.36-37). Dit zag Quack als de voornaamste les, die de statistici de maatschappijbeschouwers konden leren en hij gaf college over de verschillende consequenties van deze visie: het inzicht, dat hierdoor werd geboden in de samenhangendheid der sociale fenomenen, het belang van oorzaak-gevolg-relaties en de grote betekenis van de kansrekening voor de beoefenaren van de wetenschap der samenleving. Al was Quack een te weinig "exacte geest" om zelf oorspronkelijke werk te doen op statistisch gebied, hij zag het belang van de kwantitatieve studie van de maatschappij daarom niet minder goed.

De voor sociologen interessante elementen in Quack's werk zijn hiermee niet uitgeput. Men zou er bij voorbeeld op kunnen wijzen (en dat is door van Doorn ook gedaan (10)) dat zijn artikelen over de "Zwijndrechtse nieuwlichters", een vroeg 19e eeuwse religieuze afscheidingsbeweging met sterk sectarische trekken, als pionierswerk kunnen worden beschouwd op het gebied van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar sectarische verschijnselen. Het gaat er hier evenwel niet om alles in Quacks oeuvre, wat ook maar naar sociologie riekt, op te sommen. Allerlei onderdelen van Quacks denken over de samenleving treft men ook bij andere auteurs aan; zoals gezegd: hij was niet uniek. Toch heeft het samengaan van al deze inzichten bij één man iets eigenaardigs. In zijn boeken en artikelen verenigt hij veel kermerken van wat men "de sociologische manier van kijken" kan noemen. In het Nederland van 1870 was dat toch wel zo iets bijzonders dat het om verklaring vraagt.

Voordat ik daartoe overga, wil ik eerst nog enkele *zwakke* punten in Quacks werk noemen. De bovenstaande opsomming van zijn waardevolle sociologische ideeën zou zonder deze aanvulling een al te geflatteerde voorstelling van zaken geven. Bovendien wil ik in het tweede deel van dit stuk onderzoeken hoe men de karakteristieke zwakheden in zijn geschriften sociologisch kan interpreteren.

Quacks voornaamste tekort ligt op het gebied van de systematiek. Een hecht doortimmerde theorie heeft hij nooit gepresenteerd. Het bleef bij een aantal verhelderende ideeën en daarnaast een reeks goede uiteenzettingen van de theorieën van andere auteurs. Ook in dat weergave-werk kenmerkt Quacks benadering zich door

een grote aandacht voor anecdotische details en door uitwijdingen op ondergeschikte punten. Toch wist hij vaak wel een redelijke weergave te presenteren van andermans theoretische constructies, maar zijn eigen inzichten heeft hij nooit samengevoegd tot een behoorlijk samenhangende theorie. Hoewel Quacks sociologische ideeën in de latere ontwikkeling van de sociologie in Nederland niet expliciet meer meespeelden, is het curieus om te merken dat de theoretische zwakheid, die zijn geschriften kenmerkte, gedurende lange tijd een kenmerk is gebleven van veel Nederlands sociologisch werk.

Een ander tekort in Quacks werk is mijns inziens gelegen in het feit dat hij geen onderscheid wilde maken tussen waarderende en feitelijke uitspraken. (Misschien zouden andere auteurs dit op zijn credit-zijde schrijven). Quack, schrijft Barents, "droomde ook van één wetenschap der samenleving, maar dan van één die doorstroomd werd door ethische normen en gericht op één hoger doel: de samenleving in 'gemeenschap'". (Barents, p.12). Hoewel bij Quack het religieuze element veel minder geprononceerd aanwezig was dan bij zijn leermeester de Bosch Kemper (om maar te zwijgen van van der Hoeven), is achter zijn maatschappijstudies steeds dat utopische ideaal van de volstrekt harmonische, op samenwerking en verzoening gebaseerd gemeenschap aanwezig. In "Staat en Maatschappij" schreef Quack zo lyrisch over zijn vaste vertrouwen in de Vooruitgang, dat zijn vriend Huet op barse toon schreef, dat de heer Quack "meer zeide dan hij als man van wetenschap verantwoord kon, en ten onrechte zijnen kathedraal voor een kansel hield" (Huet, p.12). Als Quack spreekt over "die mystieke drijvende kracht der gemeenschap, die in de twintigste eeuw tot nieuwe broederschap der menschen zal oproepen" (11) dan maakt hij het zijn critici wel erg gemakkelijk met zijn droom van een werkelijkheid geworden *family of man*, zijn romantisch verlangen naar een spanningsloze samenleving.

Dit tekort heeft met Quacks meer algemene neiging te maken om zijn leermeesters, Kemper en van der Hoeven, *trouw* te blijven. Hij had het niet zozeer moeilijk met wat Elias heeft genoemd het ontwikkelen van "nieuwe denk- en spreekmiddelen", nee, in de meeste gevallen scheen hij zelfs weinig moeite te doen om tot adequatere begripsvorming te komen. Zijn voornaamste zorg was de vraag of hij zijn leermeesters (en later: hun nagedachtenis) wel ten volle waardig was. Het is moeilijk om zich in onze tijd, waarin oorspronkelijkheid en het zich zo snel mogelijk "emanciperen" van ouders en leraren hoog gewaardeerd wordt, voor te stellen dat rond 1870 een 36-jarige hoogleraar gepreoccupeerd werd door de vraag: schiet ik niet tekort in de ogen van mijn docenten? Zijn derde grote voorbeeld, Potgieter, ontving bij voorbeeld in 1870 een brief van Quack met de volgende zinnen: "Ik waardeer het zeer dat U mij van tijd tot tijd eens oplettend maakt op punten, die ik kan verbeteren. Ik doe wel mijn best, maar mij ontbreekt nog zooveel: weest overtuigd dat elke wenk van uw hand door mij oprecht dankbaar wordt aangenomen". (Geciteerd in Barents, p.72). Ik vermoed dat heden-daagse hoogleraren zulke brieven niet meer schrijven.

Natuurlijk is er een nauw verband tussen het feit dat Quack met nadruk vermeldt dat de bladzijden over "Gemeenschap" in "Martinus" boek *Over het wezen der godsdienst* sinds 1854 altijd op zijn lessenaar naast hem liggen en het feit dat hij zoals hij in datzelfde fragment schrijft - aan het ontplooiën van dat gemeenschapsbegrip "als trouw dienaar en leerling" heeft getracht te werken. (1913, p.540). Op de laatste pagina van zijn *mémoire's* schrijft hij dat hij "de standaard, waarop die leuze der 'gemeenschap' blonk, soms haast krampachtig (...) met de vingers omklemd" heeft; inderdaad kan de manier waarop Quack zijn betogen telkens onderbreekt voor een plechtige buiging in de richting van zijn levende of dode voorgangers niet beter omschreven worden dan als *krampachtig*. Het feit dat Quack zijn leven lang - om Saks te citeren - "volgeling en apostel" wilde blijven van vooral van der Hoeven kwam zijn sociologische verbeeldingskracht niet ten goede.

Dat blijkt ook uit zijn behandeling van "de sociale kwestie". Het probleem werd door hem zuiver gesteld. Hij zag dat het hier een structureel probleem betrof en hij behoorde niet tot de velen, die de drankzucht, de zinnelijkheid of de spilzucht der arbeiders als voornaamste verklaringsgronden aanvoerden. Quack onderkende dat de kapitalistische productiewijze verschrikkelijke onbedoelde consequenties had: armoede en fysieke ellende voor een groot deel van de bevolking. Liberale denkers, die hier een tijdelijke onvolkomenheid van een in wezen goed functionerend stelsel zagen, konden rekenen op Quacks spot: "De rijken toch gingen gebukt onder de armoede van hun eigen geest. Zij begrepen het probleem niet. Zij verkwikten zich aan de uitingen der sofisten van de staathuishoudkunde" (...) "Het is toch wél duidelijk geworden, hoe de gang van ons tegenwoordig productievermogen, dat welvaart overal moest opleveren, in de toepassing voor zeer velen tegelijkertijd ellende verspreidt". (1913, p.309).

Quack zag het probleem beter dan de meesten van zijn tijdgenoten, maar dat gold minder voor zijn oplossing. (12). Niet dat hij ook maar enig soulaas verwachtte van wat meestal nog als de beste remedie werd gezien: "het stelselmatig verbeteren en goed organiseren der armenzorg" (1913, p. 309). Hij was een té sociologisch denker om te kunnen menen dat een sociaal probleem met een beroep op liefdadigheid zou kunnen worden opgelost. Maar over de oplossing die hemzelf voor ogen stond, was hij niet bijster duidelijk. Telkens als de lezer verwacht dat er een suggestie verschijnt, wordt er weer een beroep gedaan op het gemeenschapsgevoel. Eén ding wordt daaruit duidelijk: *iedere* maatregel, die in de huidige mensonterende toestand verbetering zou kunnen brengen, zou alleen maar kans van slagen hebben, als de geprivilegieerden zich volkomen bewust zouden zijn van hun immense verantwoordelijkheid ten opzichte van degenen, die minder goed af waren. Geen beleid zou succes hebben als er zich niet een soort bewustwordingsproces zou voltrekken bij de rijken. Deze hoop, dat de zaken een goede keer zullen nemen als

maar het "valse bewustzijn" der goeude klassen doorbroken kan worden, vormde een belangrijke beweegreden voor Quacks werk. Hij hoopte dat zijn geschriften de *better-offs* zouden doen *in-zien* hoezeer zij hun overvloed verkregen hadden door rampspoeden over de arbeidende klasse af te roepen. Hij wilde hen confronteren met het verband tussen hun luxueuze bestaan en het miserabele leven van het proletariaat. Pas wanneer iedereen deze interdependenties scherp in het oog zou krijgen, zou de bereidheid kunnen ontstaan om de kloof tussen arm en rijk te dichten; daarom schreef hij *De Socialisten* vooral voor de gefortuneerde klassen. "Het moest geen boek wezen", schreef hij later in zijn *Herinneringen*, "van strijd ten gebruike der socialisten, neen, allereerst moest het *opwekken zelfverwijt bij de rijken*. Het moest wezen een boek van verzoening" (1913, p.287).

Tenslotte komt men bij Quack verschillende malen tekortkomingen tegen, die hij met zijn tijdgenoten deelt. Typisch negentiende-eeuws is bij voorbeeld zijn neiging om - schrijvend over de samenhang in het sociale leven - in organische metaforen te vervallen. In de *Herinneringen* treft men daarvan een staaltje aan, wanneer hij schrijft dat de "sociale ideeën" overal "tot nieuw leven wekken, en gezonde vruchtbare cellen formeeren voor het organisme der toekomstige samenleving (...)" (1933, pp.192-193). In de debatten met liberale economen legde hij er nadruk op dat men maatschappijen moest beschouwen als onderworpen aan voortdurende ontwikkeling. De manier echter waarop hij deze ontwikkeling in termen van een unilineair evolutieproces beschreef maakt op de hedendaagse lezer een naïeve en verouderde indruk. In "Bouw en samenstel der maatschappij" wordt een "wet der evolutie" beschreven, die zich in één en dezelfde volgorde in alle samenlevingen voltrekt en alleen op sommige plekken wat sneller verloopt dan op andere plaatsen waar men "in de rust der achterblijvers" "vroegere ontwikkelings-vormen" van onze eigen samenleving kan ontwaren (1877, p.41). De denkbeelden van de man die Quack hier meende na te volgen, Herbert Spencer, waren minder simplistisch. Ook de leer van het oorspronkelijke "gezamenlijk eigendom" speelt in deze evolutieleer een rol. De vraag welk criterium eigenlijk wordt gehanteerd als er sprake is van een maatschappij, die "progressief vooruit is geschreden" (1877, p.42) wordt nog niet gesteld. Dit kan men Quack nauwelijks verwijten. In deze opzichten was hij werkelijk "een kind van zijn tijd".

NOTEN

1. Een eerste versie van dit stuk werd gelezen en van commentaar voorzien door C. Brinkgreve, J. Goudsblom en N. Wilterdink, die ik daarvoor (nogmaals) hartelijk dank.
Deel twee van dit artikel zal verschijnen in: AST, derde jaargang, nr2 of 3.
2. De volgende paragraaf is grotendeels gebaseerd op Quack, 1913, en Earents.
Wanneer in dit stuk naar een boek of artikel van Quack wordt verwezen,

dan staat het jaartal van dat boek of van de bundel, waarin het artikel werd herdrukt tussen haakjes in de tekst vermeld, gevolgd door het paginanummer. Bij verwijzingen naar werk van andere auteurs dan Quack wordt eerst de naam van de schrijver genoemd, daarna de pagina.

3. Zie Barents, p. 92: "In 1850 nog kon Prof. Vissering, toen hij zijn ambt als hoogleeraar te Leiden aanvaardde, van de curatoren niet de f 200,- of f 300,- verkrijgen, die hij had aangevraagd voor het kopen van zulke "subversieve" lectuur (dat wil zeggen, die van socialistische auteurs) voor de universiteitsbibliotheek". Dit voorbeeld toont bovendien dat Quack bepaald niet de eerste of enige hoogleeraar in de economie was, die het belang van de socialistische auteurs onderkende.
4. Veel van de citaten in het hierna volgende gedeelte zijn afkomstig uit het artikel "Bouw en samenstel der maatschappij. Rede bij de overdracht van het Rectoraat der Utrechtsche Hoogeschool, 18 maart 1875". Herdrukt in: Quack, 1877, pp.25-54. Voorts uit het artikel "Staat en Maatschappij" Inwijdingsrede, waarmee de auteur op 23 oktober 1868 het hoogleeraarsambt in de staatswetenschappen te Utrecht aanvaardde. Herdrukt in: Quack 1877, pp.1-24.
5. Zie Quacks "Maurice en de arbeiders". Herdrukt in: Quack, 1877, p.121-182. In dit verband is vooral van belang: pp. 169-170.
6. Quack, 1877, p. 45. Dat de Nederlandse economie in de negentiende eeuw vooral in de ontwikkeling van de liberale economische theorie geïnteresseerd waren en door die ideeën het sterkst werden beïnvloed, wordt bevestigd door Butter in haar studie over Nederlandse academische economie in de negentiende eeuw. Liberale economie in de Engelse en Franse versies oefende volgens haar de voornaamste invloed uit op het economisch denken in dit land. Het was deze tendens, waar Quack zich tegen keerde. (Butter, p. 113 e.v. en p. 133 e.v.).
7. Quack, 1877, p. 45. Merkwaardig is dat Huet vond dat Quack in zijn Utrechtse inaugurele rede juist te *weinig* oog had voor het sociaal specifieke. Wat Quack beweerde mocht dan voor Nederland aardig opgaan, meende te toentertijd in Nederlands Indië woonachtige Busken Huet, maar voor Indië klopte er niets van. Hij verweet zijn oude vriend precies datgene wat Quack zijn vakgenoten voor de voeten wierp: "Eene voor alle landen der wereld en onder alle hemelstreken geldende staathuishoudkunde is eene hersenschim". (Huet, p. 59).
8. "De *pointe* van Mr. Quack's redevoering is de wetenschappelijke betekenis welke hij aan het woord maatschappij hecht (...)" (Huet, p. 49).
9. Vergelijk bij voorbeeld de volgende passage uit het boekje *Inleiding tot de sociologie* van de *éminence grise* van de Nederlandse sociologie, Mr. S.R. Steinmetz: "Omgang met alle klassen en reizen in vele landen, maar beide zóó dat het doel bereikt wordt" (is belangrijk voor de "op-leiding van den socioloog") "Luxe hotel, eerste klasse trein en auto leeren niets en men beginne met het eigen land veelzijdig te bereizen te voet of per fiets". (Steinmetz, p. 248). Tussen 1877 en 1913 veranderde kennelijk de aard van het advies dat men de aspirant-maatschappij-onderzoeker meegaf minder dan het aanbevolen vervoermiddel: dat werd wat primitiever.
10. Van Doorn, p. 81. Van Doorn heeft bij verschillende gelegenheden op de betekenis van Quack in de geschiedenis van de Nederlandse sociologie

gewezen. Het was onder andere omdat ik de fragmenten, die van Doorn in *Beeld en Betekenis* citeerde, zo boeiend vond, dat ik mij voor Quack begon te interesseren.

11. "Over het begrip gemeenschap". Herdrukt in Quack, 1899, pp.1-26.
12. Dit onderscheid tussen de goede probleemstelling en de slechte probleem-oplossing ontleen ik aan Barents (p. 150) maar mijn waardering voor Quacks suggestie voor de oplossing van het probleem is minder negatief.

Literatuur

- Barents, J., *H.G.P. Quack, Zijn Leven en werk*. Assen: Van Gorcum en Prakke & Prakke, 1959.
- Bouman, J.P., "Inleiding" in: P.J. Bouman (samensteller), *Uit het Levenswerk van H.P.G. Quack*. Amsterdam: H.J. Paris, 1955.
- Butter, Irene Hasenberg, *Academic Economics in Holland. 1800-1870*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1969.
- Doorn, J.A.A. van, *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Utrecht: Bijleveld, 1964.
- Huet, Conrad Busken, "Mr. H.P.G. Quack: Staat en Maatschappij" (oorspr. verschenen in de *Javabode*, januari 1869) In: *Nalezing*. Haarlem: Tjeenk Willing, 1903.
- Quack, H.P.G., *Het staatswezen der XIVde eeuw. Historisch ontwikkeld*. Amsterdam: Johannes Müller, 1859.
- Quack, H.P.G., *Martinus des Amorje van der Hoeven*. Amsterdam: P.N. van Kampen, 1869.
- Quack, H.P.G., *Studiën op sociaal gebied*. Haarlem: Kruseman & Tjeenk Willing, 1877.
- Quack, H.P.G., *De Socialisten. Personen en Stelsels. In zes delen*. (Deel I verscheen oorspronkelijk in 1875, deel VI in 1897). Amsterdam: P.N. van Kampen en Zoon. Deel I en II: 5e druk, 1921; deel III, IV en V: 4e druk, 1922; deel VI, 4e druk, 1923.
- Quack, H.P.G., *Studiën en schetsen*. Amsterdam: P.N. van Kampen en Zoon, 1886.
- Quack, H.P.G., *Beelden en groepen. Studiën*. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon, 1892.
- Quack, H.P.G., *Uit den kring der gemeenschap. Omtrekken en figuren*. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon, 1899.
- Quack, H.P.G., *Herinneringen. Uit de levensjaren van Mr. H.P.G. Quack, 1834-1913*. (Eerste helft: 1834-1877: geschreven in 1907. Tweede helft: 1877-1913: geschreven in 1910 en later aangevuld). Handelseditie: Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon 1913.
- Saks, J., (Pseud. van Pieter Wiedijk), "Mr. H.P.G. Quack" (Oorspronkelijk verschenen in *De Socialistische Gids*. Febr.-juli 1917) In: J. Saks, *Socialistische Opstellen*, Eerste Bundel, Rotterdam: W.L. & J. Brusse, 1918, pp. 75-165.